

מעשה הצדקה וזה דבר ברור כי לא תקצפנה שנות בעל הצדקה כי היא תגן עליו ותצילהו. גם יש להבין מזה כי הצדיק לא יפנה לבו לבטלה כי מחשבותיו מכפס וצדק וכאשר שבח את הצדיק למעלה שאין שיחתו בטלה שנ' פי צדיק ינוב הכמה (י' ל"א). ועונש המפנה לבו לבטלה גדול מעונש שיחה בטלה כי הוא משתמש לבטלה בעיקר החלק אשר באדם והוא הדעת כענין ושורש צדיקים יתן (י"ב י"ב). והזכור זה המשל בדבריהם ז"ל שאמרו מי שמעשיו מרובים מתכמתו למה הוא דומה לאילן ששרשיו מרובים מענפיו (אבות פ"ג כ"ב). ופי ישרים יצלם (י"ב ו') מחובת הרשעים לפקח ולהציל כי יש כח בידם להציל בחכמתם.

יג.

א. בן חכם מוסר אב. בן חכם בילדותו כמו בן הייתי לאבי (ד' ג') כשיראה בן חכם בידוע שייסרו אביו ושמע למוסרו. ולץ לא שמע גערה. ואם ראית לץ תדע שארעו כן לפי שלא שמע גערת אביו שלא עצבו וחסך ממנו שבטו. ולמדנו שעל האב לבדוק בו בילדותו אם עוסק בדברי ליצנות ושיחה בטילה ולשון הרע וליסרו כי כשיגדיל לא יסור וינהג בהרגל הילדות: ב. מפרי פי איש יאכל טוב. אם הוכיחו הנה שכר התוכחת אתו. ונפש בזגרים חמס. תאות הבוגדים חמס ואיך יוכיחו את בניהם כי אחרי שתאות הבוגד חמס וכן תאות הרשע. רשע לא יקשה בעיניו באחוז בנו במדות הרעות ההגה ולא יכנו בשבט להסירו מהן גם אם יוכיח ידוע הדבר כי המוכיח אין לבו שלם עם דברי תוכחתו [לא יוכל לישב הדברים עד שיהיו נשמעים]: ג. נוצר פיו שומר נפשו⁽¹⁾. שהוא שומר את פיו שלא יפתחנו עד אחר הסכמת הלב. שומר נפשו. פושק שפתיו מחתה לו. שהרגיל שפתיו להיות כרשות עצמן לדבר מבלי הקדמת המחשבה ועיון או לבטא כל העולה על רוחו. מחתה לו. מחתה יראה. יש עליו להתיירא מנוק שפתיו כאשר יירא מן אחד מן האויבים כי שפתיו ברשותו: ד. מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים תדרשן. לא אמר מתאוה ואין נפש עצל לכן פירושו מי שמתאוה נפשו ואין תדע שהוא עצל כי האומר יגעתי ולא מצאתי אל האמן כמו שאדיל (מגלה ו'): ה. דבר שקר ישנא צדיק ורשע וגו' הצדיק גם כי יהיה לו לעזרו תועלת כי אם יריב את איש לא יחרפהו בשקר ולא יספר עליו לשון שוא. וענין ראש

(1) עיין לקמן ביאור י"ד ג.

הפסוק למד מסופו ורשע יבאיש את אויבו או מי שיתקנא בו לספר שקר עליו ולהבאישו בעיני העם ויחפיר ויבאיש הבריות כדברי בזיון וקצף: ו. **צדקה תצר תם דרך.** הזכות תצרנו מן העבירה ולמד מסוף הפסוק² ורשעה תסלף שהעבירה גוררת עבירה ושכר עבירה עבירה³ [ר"ל תסלף בעליה עד שתביאנו לידי חטאת]: ו. **יש מתעשר ואין כל להתנאות ולהתכבד ומאומה אין בידו:** ה. **כופר נפש איש עשרו.** ראה אולת המתעשר ואין כל לתת פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו. ורש לא שמע. לכן יחכם המתרושש. והן רב שהגיע לתועלת העושר מבלי נזק ולא פנה אל הרחבים ותאות כבוד לתניה בעבורו דרך התועלת: ט. **אור צדיקים ישמח.** נפש הצדיק דומה לאור לפי שהיא קיימת לעולם כמו האור ואין קיומה תלוי במקום אחר זולתי בשי"ת כאשר אור השמש אין זוויתו חריחתו תלויים בסבה אחרת זולתי בשי"ת. ונפש הצדיק תשמח לעולם כי גם בעולם הזה תשמח במצות ואם יבאו על הגוף הייסורין תשמח בייסורין אף כי תשמח בעוה"ב שמחה שאין לה תכלית וכן השמש שמח לעשות לעולם רצון בוראו כמו שני' ישיש כגבור לרוץ אורח (תהלים י"ט ו') ואז"ל (גטין ל"ו) עושין מאהבה ושמחין בייסורין עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה' ל"א). וגר רשעים ידעך. ידמה נפשם לנר שידעך בסופו. שאורו תלוי בשמן או בשעוה וככלותם ידעך וכן נפש הרשע תלויה בקיום הגוף כי עם הגוף היא שמחה ומצלחת לפעמים בעולם הזה ובכלות הגוף תכלה שמחתה גם היא באכזרן והלכת: י. **רק בזדון יתן מצה.** הרשע רק בזדון יתן מצה כי לא יכלה זדונו ולא ימשול ברוחו וביצרו. גם יש לבאר מי שהוא תמיד בזדון יתן מצה שהמריבה מתולדת הזדון וכן כתיב בא זדון ויבא קלון (י"א ב'). ואת גועצים חכמה. מכירים בטבע הזדון הנמצא במ ולא יפעלו על פי רצון לבם בהיות מחלוקת בינם ובין חבריהם כי יאמרו אולי הזדון מטה עצת לבם וחפצים ומתיעצים עם זולתם איך יעזרו ועל איזה דרך ממריבת חבריהם⁴: יד. **תורת חכם מקור חיים** לסוד ממוקשי מות. כמו שהמקור נובע את נוזליו בכל עת גם החכם מוסריו מתחדשים בכל עת על כל בני אדם ואל כל פעולות ועניינים המזדמנים לידם

(2) עיין לעיל ביאור י"א ה.

(3) האוספה הואת מכ"י H.

(4) עיין ר' בחיי לפי בהעלותך.

(5) בבאור ר' יונה חסדים כאן הפסוקים י"א י"ב, י"ג. פסוק י"ג נדרוש ממיש

בשי"ת א' ל"ט, ב' ס', ב' קע"ו.

יחדשו חכמה ועצת צדק לסור מי שיוכח ונועץ בתוכחתם ודברי חכמתם ממוקשי מות: טו. שכל טוב יתן חן. שכל האמת יתן חן. יתקבל על השומעים מבלי ראיות כי האמת יורה דרכו. ודרך בוגדים איתן. הטוענים מרמה ומעמיקים להראות לה פנים באיתן ובתוקף הראות פנים ואמתלאות יכריחו לב השומעים להתאמין בטענותם. ואולם נכון לפרש שכל טוב והוא שכל אמת או שכל המצטרף לפועל כענין שני' שכל טוב לכל עושיהם (תהלים קי"א ו') יתן חן לבעליו כי יאהבוהו לבכות ומביטים אליו הבריות בעין ההדור. ודרך בוגדים איתן. כבודם ושיאם איננו רק בתוקף ובהטלת אימה או מיראת הבריות את כחם ואת עוצם ידם או את כבוד עשרם ומחניפים להם ומזייפים לכבדם ולא שיודה לב המכבדים אותם על כבודם ושיתהדרו לפני מחשבותם. איתן שם דבר וכן ותשב באיתן קשתו (בראש' מ"ט כ"א) לאיתנו ולתקפה (תרגום שמות י"ד כ"ז): טז. כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת. בהסתר הסוד גם בשעת המעשה. ובמקום אחר דבר על שעת המחשבה כי גם ידיענה הכסיל שני' אדם ערום כוסה דעת (י"ב כ"ג): יז. מלאך רשע יפול ברע. לפי שדבר על הכסיל שמגלה את מעשיו ואע"פ שהם מעשים שדרכם להסתירם ולהעלימם דבר על המגלים סוד ורעתם רבה יותר לפי שמוזיקין לאחרים ופרט בענין המגלים סוד והוא הקשה שבכולן והוא השליח המגלה סוד שבטחו בו גם שכור שכרהו ויארע בענין השליחות גלוי הסוד גמול המעשה וההפיכה על כן קראו שלמה ע"ה מלאך רשע ואמר כי לא ינקה ואחריתו יפול ברע. וציר אמונים הוא השליח המכסה סוד כענין שנא' (') ואיש אמונים מי ימצא (כ' ו'). מרפא לענין השליחות כי יוסיף לתקן שליחתו לבד על כל מה שהזהירוהו השולחים ואין צריך לומר כי לא ילקלל בענין השליחות לגלות כמעשה המלאך הרשע: יח. ריש וקלון פורע מוסר. דבר על המלאך הרשע המגלה הסוד ואמר כי הוא פורע מוסר ונגלה קלונו וגם ימצאנו עוני וריש כי ידעו בבגידתו ולא יבטחו לשלוח דברים בידו ולא לשאת ולתת עמו. גם כלל הוא לכל פורע מוסר כי ימצאנו ריש וקלון כי רוב האנשים אינם מגיעים למדות הנכבדות המכבדות בעליהן ולא למדת החריצות אשר נאמר עליהן יד חרצים תעשיר (י' ד') בלתי ע"י שמירת התוכחה: יט. תאווה נהיה תערב לנפש ותעבת כסילים וגו' בלשון עבר יאמר לנקבה נהיתה ובלשון עומד לזכר בסגול ולנקבה נהיה בקמץ. ואמר שלמה ע"ה כי התאווה לא תערב לנפש המתאווה רק בעודנו

הוזה ולא אחרי אשר עברה ונהייתה (') ומפני הנאת שעה ורגע יתעבו סור מרע בהודמן החטא לידם ותגבר תאותם עליו ונמשכים להנאת שעה ולא יחושו לנזק וחרפת עולם הבאים אחרי השעה. עמוד והתבונן כמה סכלותם וכמה תהיה שוא תמורתם. וזה אחד מן המקומות המוכיחים כי ענין סור מרע אשר בהודמן החטא ביד האדם ותגבר התאוה עליו יסור מן הרע ('): כ. הולך את חכמים יחכם. שהולך עמיהם ונעשה כטפלה להם יחכם, ורועה (') כסילים, שנעשה לראש כלשון ונתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם (ירמי' ג' ט"ו). ירוע ישבר תדייק ותרוע וכן או"ל הוי זנב לאריות (אבות פ"ד): כא. חטאים תרדף רעה. רעתם שעשו רודפת אותם להכשילם בעבירה יותר תמורה כדי שיאבדו בלי תקוה אבל הצדיקים הטוב שעטו משלם להם שלא להכשילם עוד בשום עבירה על דרך שאו"ל אדם שומר את עצמו מן העבירה וכו' (יומא ל"ח ע"ב) כמו שפי' בפסוק לא יאונה לצדיק (י"ב כ"א). גם יתכן לפרש תרדף יוצא כי הוא מן הדגוש ויאמר הרעה שעטו הרשעים והחטאים היא גורמת ומסכבת להם שירדפו עבירות והוא על דרך פ' הראשון, וישלם טוב יוצא ע"ד ערום הלכו (איוב כ"ד י"') הגיה ('): כב. טוב ינחיל בני בנינים. הצדיק יזכה להנחיל נחלתו לבנים ולבני בנינים ומכאן ואילך, אך חיל חוטא יזכה צדיק וכן אמר וצדיק ילבש (איוב כ"ז י"ז): כג. רב אוכל נייר ראשים ויש נספה בלא משפט. פעמים נמצא רב תבואות בניר הרשים אע"פ שאין ידם משגת לשדד ולעבוד אדמתם כדת מה לעשות בה והענין בשנת הברכה כי או תעשה התבואה אע"פ שלא זבלוה ולא פרנס אותה כראוי מחמת ענים. גם אז יש נספה בלא משפט. יש גם מן העשירים אשר פרנסו ועבדו אדמתם כראוי שנספה בלא משפט ומנהג שלא תצמח בגזירת המקום ולא תתן את יבולה בגזרת הש"י. משיב חכמים אחר בלא משפט כענין כה משפטו כל הימים (ש"א כ"ז י"א) מנהגו. והענין אל תבטח בחיל החוטא גם כי תראה שדרכו צלחה ולא ימצא דרך לאבדן ממונו לפי מחשבת החושב ולא יפלא בעיניך את אשר אמרתי לך כי צפון לצדיק חיל חוטא כי לשי" נתכוננו עלילות. גם יש לבאר במשמעות הלשון, רב אוכל, כאשר רב אוכל בניר רשים יש נספה בלא משפט וכן בא זדון

(7) בשערי תשובה א' ל"א פירוש אחר: נהיה כמו נשברת מלשון (דניאל ח') נהיית ונחליתי.

(8) עיין ש"ת א' מ"ט.

(9) עיין פרקי אבות לר' יונה דף כ"ז ופ' ר' בחיי פ' לך לך.

(10) איננו מובן על איזה דבר שיך ההגה.

ויבא קלון כאשר בא זדון (י"א ב') וכן רבים בספר חסדים מלת העת והדמיון. ויש נספה, הוא'ו נוספת לתפארת ולצחות כמשפט. גם יש לפרש, רב אוכל חרע בניד העניים כי כל עמלם בניד אדמתם שאין פרנסתם ורק משם, ואע"פ כן אדמתם מצלחת לפעמים בגזירת האל ית' ולא כפי חכמת הנבראים, והענין עולה גם הוא אל הטעם שכתבנו ('): :

ד.ד.

א. חכמות נשים בנתה ביתה ואולת וגו' הודיענו כי לא תתכן לאולת מדת בינונית שלא להרות אכן האולת הורסת בידים והידים ידי העצה הנבערה והרעה המשובשת ולא יתכן ג"כ לחכמה מבלתי בינה כי החריצות וההשגחה מדרכי החכמה: ב. הולך בישרו ירא י"י. הורנו כי היראה הנכבדת מגיע מן היושר והיא הנבחרת התלויה באימת העונש. ונלוז דרכיו בזהו. מסוף הפסוק הגיד. כי הירא מכבד את השי"ת ביראתו על כן שם הבוזה להפך הירא, וסוד הענין כי היראה מיושר הוא קיום מצות השי"ת, ומפני שזוכר לרוממותו וגדולתו ולא יכול לעבור את פיו והוא פ' גלוז המדות לא יירא לעולם את השם יראה גמורה וכבר ביארנו זה הענין בס' שערי תשובה ('): ג. בפ"י אויל חטר גאווה ('). שרש הגאווה בלב הכסיל והענף בפיו כענין שנ' ויצא חטר מגזע ישי (ישעי' י"א א') ולא יתכן לענף מבלי שישא פרי והפרי הוא דברי הגאווה והבוז, והענין כי נהג הכסיל בגאווה בפיו ובלבבו עד שאי אפשר לו לסור ממנה ולא יוכל לשמור שפתיו מדברי הגאווה כאלו ענף הגאווה בפיו שלא יתכן לו מבלי תת פרו כי חזק הכסיל את טבעו בגאווה ובגודל לבב ולא יכול למנוע תולדת הטבע, ושפתי חכמים תשמורם. לא תספיק לחכמים היות שפתיהם ברשותם למנוע ולחשוך אותם מדבר גבוהה אבל שפתותיהם שומרות אותם אם יעלה דבר גאוה על לבם שלא יבטאו בשפתותיהם אף בעת שלא יתנו לב לחסום פיהם מחשוף העולה על רוחם כי הרגילו שפתותיהם במענה רך ובדברי ענוה עד שלא תוכל שאת לדבר גדולות שפתותיו, ומדות הבינונים הזכיר למעלה נוצר פיו ולשונו שומר נפשו (י"ג ג'). תשמורם במקום תשמרנה אותם על כן המ"ם בשורק

(11) מסוק כ"ה נדרש בשערי תשי"א ל' ל"א ובכאור אבות צד י"ד ועיין ביאור משלי א' כ"ב וכ"ג ב'.

(1) עיין ביאור כ"ז ובכד הקמח ערך יראה.

(2) עיין ר' בחיי ריש פ' האזינו.

שהיה במקום חולם: ד. באין אלפים אבוס בר ורב תבואות וגו' האבוס נקי מטנופת באין אלפים ואף גם זאת לבעל השדה לסבול שילינו השוורים על אבוסם אע"פ שמטנפים את הבית מפני התועלת שיגיע מהם כי רב תבואות בכח השור, גם החכמים שפתיהם תשמורם מדבר גדולות להמון העם ואע"פ שיודעין מעלת נפשם מיתר ההמון יסבלו דבריהם וכי ישנו וידברו לפניהם שלא כשורת כבודם ומוראם לא יקצפו עליהם וישאו במשאת העם מפני התועלת שיהיו דברי תוכחתם נשמעים ושתתהדר תורתם כי ברב עם הדרת מלך (י"ד כ"ח) שישאו העם במשא עסקיהם שיוכלו להפנות ולהנות בתורתם יומם ולילה כמו שאז"ל יבקשו רחמים האשכולות על העלין שלאמלא העלין לא יתקיימו האשכולות (חולין צ"ב ע"א בלשון אחר). והוקנים יעצו את רחבעם אם תהיה עבד לעם הזה (מ"א י"ב ז') וגו', והנה נשא לך שלמה ע"ה משל על זה כי הנך סובל טורח טינופת תבהמות מפני התועלת כי רב תבואות בכח שור אף כי טורח בני אדם מעלתך והדרך ברב עם והעמדת ישיבתך בכח המסייעים ועוזרים: ה. עד אמונים לא יכזב. מפני שיודע והחזק שמתכון עדותו, דע כי גם בשיחתו ובספור דבריו בעניינים שאין עדות תלוי בהם לא יכזב כי אילו למד לשונו דבר שקר לא נמלט מהכשל באחת מן הפעמים בעדותו להוסיף על מה שידע ושמע או לגרוע, ויפיה שקרים עד שקר. מי שענה שקר באחיו כל שיחתו וספור דבריו תחזיק כזב כי הרגיל לכזב ושיחתו גרם להיות לו עדות השקר קלה בעיניו. ובא לשון יפיה על השיחה התדירה ועניינו נשיבת רוח שפתיו ולמעלה אמר יפיה אמונה יגיד צדק (י"ב י"ז) פ' מי שכל שיחתו וספור דבריו אמונה יתברר לך כי יגיד צדק בעדותו על חברו ולא תטהו השנאה או אהבת השוחד אחר שהרגיל בבחירת האמת בכל דבריו. ועד שקרים מרמה, איש שהרגיל בדברי מרמה לא תסמוך על עדותו כי קל בעיניו להגיד שקר על חברו, ושני פסוקים אלו שני עניינים הם וקרובים לדרך אחר: ו. בקש לץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל. הלץ הוא העוסק בשיחות בטלות וגם מתלוצץ על הבריות ולועג על מעשיהם ודבריהם, והמדה ההיא אי אפשר מבליה בטול המורא ופריקת העול ושתי המדות אשר הזכרנו הן העוסק בשיחה בטלה והלצנות מרחיקות את האדם מן החכמה כי אין החכמה ביושבי קרנות ובאוהבי בטלה וכן לא תמצא רק בלומדים במורא ולא בלצנים המפירים יראה וכן אז"ל חכמה

שלמדתי באף היא עמדה לי (מ"ר קהלת ב' ט') ועוד אמרו זרוב
 מרה בתלמידים (כתובות ק"ג) ועוד כל ת"ח שאין שפתותיו נוטפות מר
 תכינה (שבת ל' ע"ב). ודעת לנבון נקל לפי שהן ג' מעלות חכמה ותבונה
 ודעת היא המעלה היתרה. והודיענו כי מעלת החכמה שהיא הראשונה נמנעת
 מן הלץ סמך לזה כי נקל על הנבון להגיע למעלת הדעת שהיא המעלה הגדולה
 כי מתוך הבינה מגיעין אל הדעת בהרגל בעל הבינה את לבו במחקוריו לברור
 הדעות האמיתיות ולהרחיק את הדעות המשובשות ולא ישיג אל הדעת בלתי
 הנבון כמו שאז"ל אם אין בינה אין דעת (אבות כ' כ"א): ז. לך מנגד
 לאיש כסיל ובעל ידעת שפתי דעת. למ"ד לאיש מושכת בעד למ"ד
 ולבל ידעת. לך מנגד יחסר הכינוי כמו ולקחת לך (דברים ז' כ"ה). והענין
 הרחק מחברת מי שנודע בכסילות והוא פעולת האולת והמדות הרעות וכן
 תרחק ממי שלא ידעת אותו בשפתי דעת כי חברתו סכנה. על כן אתה צריך
 לחוש בספקו שלא תתחבר אליו עד שתחקור עליו אם הוא נזהר בדבריו שלא
 לגלות סוד ושלא לחרף ולבוזות מכעס או מגאווה וגודל לבב. שצוה להרחיק
 מן הספק מחברת שי שלא נודע בשפתי דעת וממי שנודע שהוא כסיל:
 ח. חכמת ערום הבין דרכו ואולת כסילים מרמה. מכל חכמות המשיגות
 לאדם יבחר לו מהם הערום חכמת כשרון המעשים ותקון המדות והכסיל יבחר
 לו מכל החכמות הערמה ומרמה ותואנה. ואלו אינם מגיעים בלתי מחשבה
 כמו שמצינו העמיקו סרה (ישעי' ל"א ו') העמיקו שחתו (הושע ט' ט') הבה
 נתחכמה לו (שמות א' י') חכמים המה להרע (ירמי' ד' כ"ב) על עמך יערימו
 סוד (תהלים פ"ג ד')⁴: יא. בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח. ענין
 המשל להפריח כי כאשר אין התבואה גדלה עם העשבים הרבים כאשר ירבו
 ויפריחו בתוכה כן אין הישרים מפוארים ונהדרים גם לא יכולין להגביר היושר
 ולהשפיל השוא ברבות הרשעים והישרים יושבים בתוכם כי הרשעים לעולם
 משתדלים להוריד עדי כבודם מעליהם וגם בזה אמר דוד ע"ה סביב רשעים
 יתהלכו (שם י"ב ט') פי' כאשר ירומו הנקלים והזוללים לבני אדם אז יגברו
 הרשעים ויתהלכו לעולם סביב הצדיקים וישתדלו להשפיל תפארתם כי לא
 ימצא כבוד הרשעים רק ע"י שהנקלים והזוללים בבכריות עשירים ונכבדים
 כי בעיניהם ימצאו חן הרשעים⁵: יד. מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו וגר.
 סוג לב הוא העקש והנשען לעולם על מחשבתו ולא יקשיב לדברי זולתו

(4) פסוק ט' וי' נדרש בש"ת ג' ר"ז ובביאור אבות צד ל"ה ע"ב.

(5) ועיין בש"ת ג' קניב ובביאור משלי י"ז ט"ו.

להתבונן האם טובים הם מדבריו ולשקלם ולהניח דבריו בהתבוננו מדברי זולתו טעם סותר דבריו. ובעל המדה הזאת הוא שבע לעולם ממעשיו ונחת רוחו במנהגיו וענייניו וכי איננו רואה חסרון בשכלו וגרעון בדעתו כי הלא הוא שלם בעיניו אחרי שאיננו צריך להעזר בשכל אחר ובעצת זולתו ולא תמצא סתירה לדבריו רק ממחקרי בינתו. ועוד תדע כי בעל המדה הזאת איננו בעל מחקר לעולם כי ברוב הפעמים ישען אל העולה על רוחו ראשונה ולא יחקור אם יש להשיב מחשבתו אחר כי בעל המחקר כמו שיעמול וישתדל להשקיף במחשבתו על צידי העיון ולהכיר האמת ג"כ נכסוף נכסוף להעזר בעיון זולתו ולהכיר הנכונה מבין העיון. ומעליו איש טוב. המ"ם ממעליו תורה על ההרחקה והפירוד. והטעם מעליו ירחק ויפרד איש טוב כי העקשות מרוע לב ואשר לא יתעסק והוא נוח להקשיב ולשמוע לדברי הבריות ההוא יקרא איש טוב והוא מרחיק דרכו מחברת סוג לב כי אם לא ישמע למועצותיו ולא יקשיב לדבריו והוא שומע לעצת יתר הנבלים ומקבל דעתם ישנאוהו על כך סוג הלב ואיש טוב יתרחק לעולם משנאת בני אדם על כן יתרחק מחברת סוג לב: טו. פתי יאמין לכל דבר. הנה קרא איש טוב לכל דבר שיש בו עצה שישמע לעצה וחושש לבני הבריות והודיענו כי יתנהג בדעת במנהג שמועתו לעצה וירחק מעל עקשי לב ויכיר את הישרים ולעצתם ישמע ובשכלם יעזר. ועתה בא להודיע כי מדת השמיעה לעצה גם הוא תרחק מדת הפתאים כי הם מאמינים לכל דבר לא יבחנו בין סוג לב וישר ולא יבדילו בין עצה נבערה לנכונה ולא כדרך שהזכיר באיש הטוב שירחק מסוג הלב. וערום יבין לאשרו. הערום והוא בעל שכל ומחקר לא יתעוהו סוגי לב וישמע את כל היועצים המדברים וכאשר יגיע למעשה וישקול הדברים ויבחר הדרך הישרה ללכת בה: טז. חכם ירא וסר מרע) וגו'. החכם אע"פ שהוא סר מרע בכל יכולתו וחפצו הוא ירא פן יתעה במעשה ויקצר בחובתו וסוף הפסוק יורה עליו כי זה פירושו וכסיל מתעבר ובוטח. הכסיל אע"פ שאיננו סר מרע רק מתקרב אל הרע הוא בוטח שלא יקרנו עון וכי דרכו זכה ופרט על עונות הכסיל המריבה והעבירה כי מהם יגיעו השנאה והנוק מן הבריות ובכל זאת לא יירא ולא יחת ובוטח כי לא יכשל: יז. קצר אפים יעשה אולת ואיש מזומות ישנא. לפי שהזכיר במדת הכסיל שהוא מתעבר תמיד ולא יירא מן הנוק ביאר עתה נזק הכעס ואמר הכעסן לא ימלט מהגיע כעסו לפועל רק ישנאוהו הבריות כי לא יוכל להעלים

תאותו ורצונו ויודע בהן או מבין דבריו כענין שנ' בשפתיו ינכר שונא (כ"ו כ"ד) או מתנועותיו והכרת פניו. והמזימות הם כמו בקשת הרע והשנאה והשמחה לאיד והגאווה ובחור ברע ומאוס בטוב, והנה הודיענו כי הכעס יגיע לפועל המחשבות הרעות יגיעו להודיע לבריות ולהכירם: ית. נחלו פתאים אולת, אולתם הוא נחלתם. וערומים יכתירו דעת. פועל עומד מבנין הפעיל כלומר יתעטרו בדעת ויעלו בגדולה בחכמתם י"מ יכתירו דעת הם ישימו עטרת הוד בדעת כי הם יחבבו הדעת בעיני האנשים ויפארו אותה בחכמתם: יט. שחו רעים לפני טובים. הנה הודיע כי הערומים מתפארים בדעת לא יחוטו לאשר אין הפתאים מכירים בצבי תפארתם ועתה יודיענו כי אע"פ שהרשעים נכבדים בעולם לפעמים ודרכם צלחה כמה הם שפלים ושחים בעיני הטובים ורוב תקפם וכבודם לא הדר להם לפני הטובים. לפני טובים ענינו בעיני טובים וכן וכשר הדבר לפני המלך (אסתר ה' ה'). ורשעים על שערי צדק, יסחו הרשעים במעמד הצדיקים ובחברתם, וכן משיבי מלחמה שעה (ישעי' כ"ח ז). בשער לא יפתח פיהו (כ"ד ז) במקום וועד החכמים: כ. גם לרעהו ישנא רש' גם לאוהבו ויודעו לפנים ישנא אחרי שהתרושש, ואוהבי וגו' הנה אם יבוזה העשיר את הרש או יזיק לא יירא שיעזרו הבריות את הרש כי גם לאוהביו ישנא, ואוהבי העשיר רבים, ואף גם זאת: כא. בז לרעהו חוטא ומחונן ענוים אשריו'). על כן לא יכון שיבוזה העשיר את הרש גם אם תגבר ידו עליו כאשר אוהבו רבים וכאשר ישנא הרש גם לרעיו. וכן אמר איוב אם הניפותי על יתום ידי (איוב ל"א כ"א), בז לרעהו לשון רעהו בזה כמו לא תעשוק את רעך (ויקרא י"ט י"ג) וכן וכל אשר לרעך (שמות כ' י"ז), כי כל ישראל נקראים רעים אך גם לרעהו הענין רע, ומחונן ענוים אשריו. לשון חונן מן הקל ענין חנינה וחמלה ומחונן מן הפועל המרובע, ענינו שממציא לדבר חן בעיניו וכן ואת עפרה יחוננו (תהלים ק"ב ט"ו) חן לעפרה בעיניהם כמו רצו עבדיך את אבניה (שם) ומחנן ענוים שיטא חן בעיניו ולא יבוזה מפני עניו אחרי שהכיר מעלתו בענוה. על כן נכתב במסורת עניים, והענין הפך בז לרעהו חוטא, ויתכן כי מה שאמר למעלה גם לרעהו ישנא רש מוסב על ענין שחו רעים וגו' והטעם אל תאמר כי גם הטובים שחו בעיני הרעים כאשר יאתה פעמים שהצדיק שפל בעיני הרשע במוט ידי הצדיק בעניו ורישו כי גם לרעהו איש כלבבו ישנא רש:

(7) עיין ביאור משלי י"ט ד.

(8) עיין ש"ת ג', קע"ה ובביאור אבות ב', י.

והנה אמת הנה נכון להשכילך בינה במה שאמר שלמה ע"ה על המדה הזאת) כי לא הזכיר הלשון הזה על כל מדות הטובות לבד פעמים שלש. דע כי רוב בני אדם בהכירם מעלת יראת חטא וחסידות באיש עני אע"פ שמאמינים ביתרון המעלות ההם על העושר והכבוד. בראותם האיש העני הוא נבזה בעיני הבריות ולא צלחה דרכו לא יתנו הדר לו ואין לו חן ותפארת בעיניהם כי תולדתם תכבה את נר חברתם אף כי בהיות מעלת האיש העני מעלת הענות לא יתהדר בעיניהם מפני מעלה ההיא כי יאמרו אשר סבלנותו שפלותו ומפני עניו ורישו ומי שנמשך חפצו וחמדתו ליראת השם ועבודתו והרים אותו מבין הטבעים כאשר יכיר בדת ובשכל מעלת ענוה ומעלה בלמדה רצויה לשי"ת יידאנו ונהדר בעיניו וירוממהו וינשאהו ואם בווי הוא מאוד בעיני הבריות ולמעלות יתן חן ולא להצלחות הבלי העולם. על כן אישר שלמה ע"ה את הנותן חן לעני ברישו בעניו ולא יגרע מהדר כבודו מפני רישו. כי העושה זאת כבר שלמו לו נעימות המדות וכבר הנהו טבעו אל מחוז חפצו. והנה למדנו מהפסוק הזה כי בזיון הרעים חטא אך בהידור ובנתינת החן לא נתחייבנו רק על הענוים יראי שמים: **כב. הלא יתעו חורשי רע וחסד ואמת חורשי טוב. ייחס ואמר חורשי רע בעלי המחשבות הרעות אשר בראותם עניות הענוים ומוט ידם יכווהו ויאמרו לו לו חספ השי"ת בו לא קרהו כל אלה כענין שאמרו חבריו של איוב בבא עליו ייסורין שנ' על אשר לא מצאו מענה וירשיעו את איוב (איוב ל"ב ג')** ונאמר כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב (שם מ"ב ח'). גם יתכן לפרש הלא יתעו יועצי רע המחטיאים את חבריהם וסופם שיתעו ויכשלו וחסאו גם הם וכמו שאו"ל כי המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה (פ' אבות ה' כ"א): **כג. בכל עצב יהיה מותר. יעיר במקרא הזה על הוריוות ואמר כי לעולם ימצא יתרון בכל עמלו כי בכל עת שיגע אם מעט ואם הרבה אם בחכמה ואם בדרך ארץ אי אפשר שלא יעלה בידו תועלת. ודבר שפתים וגו'. ולעולם ימצא חסרון בשיחה בטלה כי היא גורמת הבטלה ברוב הפעמים וכבר נתבאר רוע מדת הבטלה בכמה מקומות ונתייחסה השיחה בטילה לשפתים וכמהו אמרתי אך דבר שפתים (ישעי' ל"ו ה')** כי אינה ראויה להתקישב אל הלב. גם יש לפרש ודבר שפתים המתפאר על המעשה אשר בדעתו לעשות כי המעשה תלוי בשי"ת איננו ביד האדם ותמעול בו מחשבתו בהשענו אל בינתו וכחו: **כד. עטרת**

חכמים עשרם. ואולת כסילים שהיא עשרם היא אולת הכסילים. ואולת כסילים אולת. השנות הלשון לחיזוק הדבר וכן קשר קשר (מ"ב י"א י"ד) והענין כי העושר עטרת חכמים וחכמת המסכן בווייה ודבריו אינם נשמעים והחכמים בעת הצליחם בעושר וכבוד תעוז ידם לאהוב הצדיקים ולעורר יראת השי"ת ועבודתו בעולם ולהשפיל הרשעים והחנפים ולהרים ראש האמת. אכן העושר לכסילים היא עיקר אולתם מכמה פנים כי אז ירום לבבם וגם העם יכשלו ויכבדו וישבו רבים לכסלם בראותם ידי הכסילות גוברת והם ירימו קרן לרשעים גם תתם לאל ידם למלאות חפצם בעבירות ובחטאים. גם יש לבאר עוד לשון המקרא על הענין הזה אולת כסילים אז היא אולת גמורה" (ויתכן לפרש כי סוף המקרא להשלים טעם לתחלתו והריאה כי לא אמר ואולת כסילים בוא"ו ובא להראות שהדבר כן שעטרת חכמים עשרם כי אז הכסילים ורשעתם תחשב אולת גמורה נגד בני אדם כי בשבת החכמים בשפל לא תודע האולת בארץ כי יבחרו רבים בדרך הרשע ותהי להם לחכמה: כה. מציל נפשות עד אמת ויפיה כזבים מרמה. נפש עשוק הוא מציל כי השב ישיב לו העושק אשר עשק ויציל נפש העושק מן העון ויכלאנו מבא בדמים ויחשוך נפשו מני שחת. ויפיה כזבים, ואשר יפיה כזבים וכן יפיה אמונה יגיד צדק (י"ז י"ז). והטעם מי שדבריו ושיחתו תדירים כזבוב כי לא העיד כזבוב ולא ענה שקר באחיו קל הוא עליו לרמות חבריו בפועל ולהונותם אחר שאין השקר נמאס בעיניו והוא מרגילו בשפתיו כי לא יבדל האדם מן המרמה והאונאות בעת שיפגע יצרו בהזמנתם בלתי אם ישנא השקר וירחקוהו: כו. ביראת י"י מבטח עוז" (ולבניו וגו'. יראתו בטח ופחדו השקט. גם לבני היראה יראתו למחסה והבטחון יתר על המחסה שנ' טוב לחסות ב"י מבטוח באדם וביאור הענין הזה בשערים: כז. יראת י"י מקור חיים. מדה אחת והיא מקור לכל הפעולות הנכבדות ויש מדות נכבדות ולכל אחת מהנה תולדות רבות ומעשים עצומים תלויים בהם ויראת השי"ת מקור לכל המדות הנה שהמדה הזאת תחתית ויסוד לכל המדות והפעולות הנכבדות וכן אמר הנביא ב"י יצדקו ויתהללו כל זרע ישראל (ישעי' מ"ה כ"ה) ואיש אין בארץ שלא יחטא אם מעט ואם הרבה והראיה הגמורה

10) עיין כד הקמח ערך עשיר.

11) עיין באור משלי כ"ז. ובנימוקי ר' יונה על הרי"ף ברכות סוף פ"א כתוב: הטעם להיות כירע בברוך ולזקוף בשם מפני שבשעה שכורע מראה הפחד והיראה... וכשזקוף מראה הבטחון... וזה תלוי בזה שמי שירא מהשיי הוא בוטח בו בענין שנאמר ביראת ה' מבטח עוז.

בשיעור יראת הנבראים הוא יראת המלך וביאור הענין הזה בשערים⁽¹²⁾:
 כת. ברב עם הדרת מלך ובאפס לאום וגו'⁽¹³⁾. מה מאוד ירא את השי"ת
 בוסח ושלו מן המלך כי הירא את השם אין בטחונו תלוי בכ"ו ובטחון המלך
 תלוי בבריות כי ברב עם ובאפס לאום מתחת רוון יראת האדון: כט. ארך
 אפים רב תבונה מי שמושל בכעסו ואינו נוקם בעת חמתו עד שתתישב דעתו
 ויחשוב כדת מה לעשות מן המדה הזאת מגיע להיות רב תבונה כי לא יגיע
 איש קצר רוח למחקר לפי שיקח בידו המחשבה הראשונה שתשפר עליו ולא
 ימצא את לבבו להתישב ולהשיג על צדי המחקר לראות אם יש צד שיסתור
 את מחשבתו עד שיגיע למחשבה המתקיימת והשקולה וזה לא ימצא רק בבעל
 הישוב ומי שהוא ארך אפים הוא בעל הישוב, ועוד תדע כי מי שא... וחכם
 כשיכבד עליו דבר כשתעלה מחשבה על לבו ותיטב בעיניו וישמע את חברו
 משיב עליו יקשה בעיניו וידחה תשובת חבריו מעל דבריו ולא יתישב לשקול
 אם יכונן דברי חבריו ולהודות על האמת. הנה כי סבת התולדה המביאה למעלת
 אריכות אפים היא המביאה להיות האיש רב תבונה. עוד תדע כי בעל קצר רוח
 כשישמע דבר שלא יתקבל על הדעת בתחלת העיון לא יוכל למהר עיון התבונה
 על הדבר ויחתוך להזניחו ובעל התבונה יאזין עד תבונת דברי חברו עד יחקור
 מילין ופעמים שיתקבל עליו הדבר בסוף העיון. עוד תדע כי הכעס וקוצר רוח
 יבלבל המחשבה מהגיע אל עמק המחקר וכן או"ל כל הכועס אם חכם הוא
 חכמתו מסתלקת (פסחים ס"ו) ממנו ותמיד תקראנו תלאות המכעיסות את האדם
 והעולם רבו יגונותיו לכן יעקור האדם שרשי אהבת תבל מלבבו בל יהיו
 יגוניה עוברים אותו ולא משושה וגילה מרבים שמחתו כי שתי המדוות האלה
 לא תתקיים האחת מבלעדי חברתה וכאשר יעשה כן נקי יהיה לבבו למחקר
 החכמה. הנה כי ארך אפים אשר טהר לבבו מקצוף על הבלי תבל בשומו פניו
 לדרוש החכמה יגיע להיות רב תבונה. וקצר רוח מרים אולת, קצר הרוח בעת
 כעסו יגלו שפתיו אל כל העולה על רוחו מגודל לבבו גאוה וכו'. וכל זמן שהיה
 חושך שפתיו מהרדיע באותו וגאוונו חדות לבו היה משפיל הטבעים הרעים
 והמחשבות השנואות, ונאמר על ענין הזה ואם זמות יד לפה (ל' ל"ב) ועוד נאמר
 זמותי בל יעבור פי (תהלים י"ז ג'), וכאשר יבטא בשפתיו ויודיע מזמת לבו נמצא
 מרים ומחוק תאולת הטמונה בלבו כי בשלות פיו עליה תחזק ותשרש בטבעו:
 ל. חיי בשרים לב מרפא. רוב הרפואות פועלות למקצת האיברים וזק

(12) המסוק הזה גורש גם באגרת התשובה לר' יונה בתחלתו.

(13) עיין למעלה בבאור י"ד ובר' בחיי פ' בלק.

למקצתם ולב הסבלנות חיי כל האיברים. בשרים אברים: נקרא לב הסבלן לב מרפא לפי שהוא מרפא לגופו ולנפשו מן הכעס והיגון כמו שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (קהלת י"א י') ומרפא לזולתו. ומענה רך כמו שנא' מענה רך ישיב חמה (ט"ו י"א) ונאמר ולשון חכמים מרפא (שם י"ב י"ח). ורק עצמות קנאה אין צריך לומר כי משמן בשרו ירזה מן הקנאה כי גם העצמות שהם קשים ירקבו מחלי הקנאה. וערך ענין הקנאה בהפוך ענין לב מרפא. לפי שזה חיי בשרים וזה רקב עצמות או מפני שתולדת הקנאה ממקום תולדת הכעס מן המרה השחורה. עוד יתכן לפרש לב מרפא הוא הלב הטוב שידרוש טוב לעמו והוא חיי בשרים כי לא יחולו בו הקנאה והשנאה: לא. עושק דל וגו'. העושקי בדברי חרפות בין בצורתו בין בעיניו חרף עשהו שהיה יכולת בידו ליפותו או להצליחו. ומכבדו חונן אביון מכבד האל: לב. ברעתו ידחה רשע וחוסה במותו. כדרך תמותת רשע רע (תהלים ל"ד כ"ב) כי שבע יפול צדיק וקם (כ"ד ט"ז) ורשעים יכשלו ברע. שאין לו תקופה לפני רעה אחת אף כי לפני שבע. וחוסה במותו צדיק. אין צריך לומר שהוא חוסה בעת הרעה שלא ידחה בה כי גם במותו הוא חוסה בשי"ת להציל נפשו ממות כענין שנ' וצדקה תציל ממות (י' ב') ונאמר יחשוך נפשו מני שחת (איוב ל"ג י"ח) ונאמר ויגיעו עד שערי מות (תהלים ק"ז י"ח) ונא' מרוממי משערי מות (שם ט' י"ד) ומצינו שאמר ישעיה לחזקיה כי מת אתה ולא תחיה (מ"ב כ' א') והתפלל חזקיה ואז"ל שאמר חזקיה מקובל אני מאבותי אפי' חרב מונחת בצוארו של אדם אל יתיאש מן הרחמים (ברכות י'): לג. בלב נבון תנוח חכמה. מפני שהוא עוסק בחכמה ליתרון הכשר מעלתו ומכיר ביקר תפארת גדולתה והיא צפונה אתו וישית אליה לבו כאוצר לפנינים ולא ילמדנה רק להגונים ולא ידבר בלתי דבר בעתו. וגם לא תודע לאיש מעלתו בחכמת ישמח וישיש עליו כמוצא שלל רב. ובקרב כסילים תודע, הכסילים לא יצפנו החכמה לעולם כי ידברו בה בתוך הכסילים בלתי דבר בעתו כי אין חפצם מן החכמה רק להתכבד ועיקר עמלם בה למען ידעון הבריות כי למדו חכמה וזה על דרך פירושם ז"ל שהביאו משל לענין הזה כי האיטרתא בצלוחית מקשקשת ובכיס אשר הוא מקום הראוי קולה לא ישמע (ב"מ פ"ה בלשון אחר). ויתכן לפרש פעמים שתנוח החכמה בלב נבון שלא יודיע חכמתו ולא ידבר בה ואע"פ כן תודע בקרב כסילים אף באין מגיד אף באין משמיע כי הנבון מן הכסילים יודע בהנהגותיו ויכרוהו בתנועותיו כי לא ישחק כשחוק הכסילים ולא ישיח בשיחתם השנואה ולשונם הרע וכמעשה הכסילים אשר ישב בתוכם לא יעשה ומדותיו והנהגותיו נבדלות מהנהגותם ואז נודעת

חכמתו בהיותו בין הכסילים ותבדילנו החכמה ממעשיהם ולא ימשך אחריהם כענין המור שנרגש טוב ריחו יותר במקום הטינופות. או יהיה סדר המליצה כי פעמים שתגיה החכמה בלב נכון כגון שהנבון הוא בין הכסילים כי אז לא ישליך הפנינים לפניהם והנה אז אינה נודעת בדבור אך תנוח בלב הנבון והיא נודעת בהנהגתו וכאילו אמר בלב נבון תנוח חכמה בהיותו בין הכסילים ובקרב כסילים תודע: **לד. צדקה תרומם גוי** ("). צדקה תרומם כל אומה ואף כי אינם יודעים לעשותם לשמה רק להתפאר יצליחו ויעשירו בשכר הצדקה. וחסד לאומים חסאת תכפר על השגגות כחטאת: לה. **רצון מלך לעבד משכיל** ("). ידוע הוא כי אין רצון המלך וחבתו רק לעבד משכיל ועברתו לבן מביש אע"פ שעבד אותי. גם הבורא ית' אין רצונו רק למשכילים העושים מצותיו מאהבתו ויראתו ולא רצונו לאוהבים בהם להתפאר או לאשר יראתם אותו מצות אנשים מלומדה אע"פ שעובדים את הש"ת בקיום המצות ואמנם פרס יקבלו ושכר יהיה להם חלף עבודתם.

טו.

א. מענה רך ישיב חמה ("). פתח בשער הראשון והזהיר האדם להרגיל את לשונו במענה רך והראה את הפכו במענה רוגז וזעף כי מענה רך ישיב החימה ודבר עצב והוא המדבר בלשון רוגז וזעף בהתוכחו את חבריו. יעלה אף. הנה כי מענה רך ישיב חמת מי שחרה אפו ומענה רוגז יוליד החימה: **ב. לשון חכמים תיטיב דעת**. ראה כמה בין לשון חכמים ופי הכסילים כי החכמים לא יספיק להם הודיעם את דרך הדעת לאמר זה דרך הדעת לכו בה אכן לשונם תייפה הדעת ותגדיל טעמים ותאדיר מליצות עד היות הדעת מקובלת באוזני השומעים ויערב עליהם הענין בגודל נכוחותיהם. תיטיב דעת, תייפה וכן טובת מראה מקובלת ויפה. ותיטב את ראשה (מ"ב ט' ל') בהטיבו את הנרות (שמות ל' ז') לשון תיקון. ופי כסילים יביע אולת. גם יש לפרש לשון חכמים תיטיב דעת בני אדם אך אין לשון הפסוק נערך לעומת זה: **ג. בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים**. הבורא ית' משלם גמול על דברי האולת אשר

(14) פ' פרקי אבות א', ב'.

(15) עיין למעלה ביאור משלי י"א כ'.

(1) עיין ש"ת א', כ"ט וביאור משלי י', כ"ב וליב.

יביע פי כסילים מבלתי מעשה, וכן אמר הנביא ע"ה וה' שם היה ונאמר על כן על בחוריו לא ישמח ה' וגו' כי כל פה דובר נבלה (ישעי' ט' ט"ז); ד. מרפא לשון עץ חיים? וסלף בה שבר ברוח, רפואת הלשון נכבדת מאוד כי יתר הרפואות והסמים פעם יועילו ופעם לא יצילו אבל רפואת הלשון לא יתכן לה מבלתי תועלת כעץ החיים אשר רפואת פרוי לא תשוב ריקם כי כאשר יוכיח החכם מי שהוא ראוי לקבל תוכחת אי אפשר שלא יבאו דברי תוכחתיו בלב הנוכח בהתמדת התוכחת לתקן דרכיו בכל או במקצת לכן לא יתיאש המוכיח ולא ילא הנוכח ולא תמלא אזנו משמוע ובכל זה לחפצים לשמוע ולקבל התוכחת כמרפא עץ החיים אשר תועלתו לאשר יקח מפריו ולא לאוילים וללצים אשר ישנו התוכחת שהרי כתיב אל תוכח לץ (י"ט ח') וכתוב יוסר לץ (ט' ז') על כן כמד למקרא הזה אויל ינאץ מוסר אביו לאמוך כי לא יהיה הלשון לעזור ולהיעיל ולא עליו דברינו. גם נסמך הענין לאשר כתב למעלה לשון חכמים תיטיב דעת שהן מייפים דברי הדעת עד היות מוסריהם מקובלים, וסלף בה שבר ברוח. כמו שמרפא הלשון נכבד מכל מרפא כן החלי המגיע מן לשון והיא אשר סלף בה קשה מחלי הגוף כי היא שוברת הרוח ונאמר רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה (י"ח י"ד) וחולי המגיע מן הלשון הוא הבזיון והלעג וחלישות הדעת מהלבנת פנים. על כן או"ל כל המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין ל"ט). ויש לפרש מרפא לשון עץ חיים. רפואת הלשון נכבדת מאוד כי יתר הרפואות והסמים תועלתם בהסרת החולי ולא להוסיף על החיים הראויים ומרפא הלשון יוסיף חיים כי ע"י התוכחת ימצא האדם דרך חיים כמו שכתוב ודרך חיים תוכחת מוסר (ו' כ"ג). גם יש לפרש להיות הדבר יותר הפך מענין סוף הפסוק מרפא לשון דברי פיוס ותנחומין לישוב דעות החברים כמו שאו"ל המפייסו דברים גדול מכולם (ב"ב ט' ע"ב) ונאמר כושל יקומון מליך (איוב ד' ד'). וסלף כמו שכתוב למעלה: ה. אויל ינאץ מוסר אביו. ר"ל כי לא לו יהיה מרפא הלשון לעזור ולהועיל כי אם לחפצים לשמוע ולקבל התוכחת כמרפא עץ החיים אשר תועלתו לאשר יקח מפריו ויאכל וכענין שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו (ט' ז'). ושומר תוכחת יערים. האויל ינאץ התוכחת וימאן לשמוע. אמנם מי שלא ינאץ מוסר ויחפוץ לשמוע ויטה אוזן להקשיב אע"פ שיצא מכלל האוילים

(2) עיין ש"ת ג', ר"י; ד', ט"ז ור' בחיי פ' יתרו.

(3) הגירסא שלנו: המפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות.

ומדתם אף לא יצא ידי חובה עד שישמור התוכחת בלבכו והשומר אותה לכל ישכחנה הוא אשר יחכם ויערים והשמירה הזאת היא לשמור ולעשות כענין שכתוב תשמרון לעשות (דברים ח' א'): ו. **בית צדיק חסן רב.** בבית הצדיק תוקף עצום מלשון לא יאצר ולא יחסן (ישעי' כ"ג י"ח) כי לא לעולם חוסן (כ"ז כ"ד) והטעם הון הצדיק וכבודו יתקיים לעולם כמו שכתוב ולבניו יהיה מחסה (י"ד כ"ז) וכתוב אשרי בניו אחריו (ב' ז') ובתבואת רשע נעכרת ושלות הרשעים למספר שנים כמו שכתוב ושמחת חנף עדי רגע (איוב כ' ה') יצפון לבניו אונו (איוב כ"א י"ט) ובתבואת רשע נעכרת. בית הצדיק כאשר ירשע בן הצדיק וינאץ מוסר אביו במה שירווח הוא מתוך ומתמס ויוסיף על הון אביו יעכור גם את אוצר אשר נקבץ ונאצר בנקיון כפים ובכשרון המעשה ונכתב בדבריהם ז"ל על הון צדיק אחד שאבד עם הנוסף עליו מהון צדיק שלא פור ממנו לאביונים כפי הראוי עליו ושאלו את הבת הירשת על סבת אבדן העושר ההוא ותענה אותם דבר בא זה ואיבד את זה (כתובות ס"ו) תבואת, ריווח ותוספת וכן תבואת רשע לחטאת (י' ט"ז) ותבואתי מכסף נבחר (ח' י"ט) ובושו מתבואותיכם (ירמי' י"ב י"ג). נעכרת. נמצא בזה בית לשון נקבה וכן כי שחה אל מות ביתה (שם ב' י"ח): **שפתי חכמים יזרו דעת.** מלשון אשר זורה ברחת (ישעי' ל' כ"ד). שפתי חכמים גם בדברים בלא כונה ובלא מחשבה קודמת לא יכילו שפתיהם עקשות והשגיאה והשובש כי שפתיהם יזרו דעת שלא יתערב עם דבריהם דבר עקש ונפתל כאשר יזרו במזרה את הבר להסיר ממנו את התבן משקל אביו בלשון הנה הוא זורה את גורן השעורים (רות ג' ב'). ולב כסילים לא כן. הכסיל לא הרגיל נפשו להכיר דרך האמת ולא ישיג לבו במחקר ועיון במחשבה לברור הדעת מן שוא ודבר כוז מה ששיגון שפתי חכמים ע"י הרגל בלא הקדמת מערכי לב: ח. **זבח רשעים תועבת י"י ותפלת ישרים רצונו אף כי זבח ישרים.** ועל דרך זה וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח (קהלת ד' י"ז) פי' קרוב לשמוע לצדיקים השומרים רגלם כאשר ילכו אל בית האלהים וגם זה הלשון משער הלשון: ט. **תועבת י"י דרך רשע המקרא** הוה טעם לאשר מעלה לו כי השי"ת מתעב זבח רשעים יען כי דרכם נתעבת, ותפלת ישרים ירצה ויאהב יען כי מעשיהם רצויים ואהובים. דרך רשע. מדותיו והנהגותיו, ומרדף צדקה, מחזר ומחפש אחרי המעשים הטובים והוא עיקר עמלו בעולם והשתדלותו ומחיתו טפלה: מרדף לשון חיפוש והשתדלות, ויש אשר אמרו

כי כל הבאים מבנין הדגוש בלשון יוצא שגורר לאחרים שירדפו וכן מרדף אמרים (י"ט ז) ורדפה את מאהביה (הושע ב' ט'); י. מוסר רע לעזוב אורח'. מי שהוא עוזב אורח כאשר יתקפנו יצרו אך דעת הלב לא ישנא את התוכחת ייסרנו השי"ת למען ישוב מדרכו הרעה אך שונא תוכחת ימות כי אין לו תקוה ותקנה והוא קשה מן העוזב אורח. ובמקום הזה פותח בשער תקון הלב להודיע את דעת הלב השונא את התוכחת: יא. שאול ואבדון נגד י"י אף כי לבות וגו'. יזהיר את האדם לטהר לבו כי השם בוחן כליות ולב על כן יבוש האדם מחרוש בלבבו מחשבות און ומשנאת התוכחת ויטהרנו מגילולי היצר לפני השי"ת אשר יבחננו בכל עת. וזהו שאמר אף כי לבות בני אדם. כי הנפיש נאצלת מן הכבוד ואם ארץ עיפתה ביסוד העפר הן וכן אשר בהן גלוי לשי"ת אף כי הלבבות אשר נחצבו מן הקדש כי יבחנם השם ויחקרם כענין שני' גר אלהים נשמת אדם (כ' כ"ז). וזאת אזהרה נכבדת לקרב את חדרי הלב. כי השם בוחן אותו על כן יבוש הלב ויכלם מלפני ית' : יג. לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב וכו' נתכוון ע"ה שנלמוד מזה שלא יעלה על הדעת שאין תועלת והפסד על מחשבות הלב כי אם בדברים ובפועל ונתן מופת כי יש ללב פועל בגוף כי עיקר הנאת הגוף וצערו תלויים בלב כי משמחת הלב יגיע עיקר תענוג הגוף כי לב שמח ייטיב גהה (י"ז כ"ב) ובעצבת לבו ויגונו יגיע שבר רוח ולא תמצא הנאה לגוף עם שבר רוח וכמו שני' ורוח נכאה מי ישאנה (י"ח י"ד). עתה ראה עונש הלב השמח בחטא ובאולת. גם כי עיקר הנאת הגוף ישים בחטא שעיקר הנאתו תגיע מן השמחה וגם נכרת בו כי לב שמח ייטיב פנים גם לעומת זה תשקול שבר לב השמח במצות' והמצטער על החטא והרשעים ישמחו בחטא וברשע שני' אולת שמחה לחסר לב (ט"ו כ"א). והצדיקים שמחתם בעבודת השי"ת שני' שש אנוכי על אמרתך (תהלים קי"ט קס"ב) ונא' שמחתו בד' וגילו צדיקים (שם ל"ב י"א) והענין הזה שכתבנו נכבד מאוד על כן סמך למקרא הזה: יד. לב נבון יבקש דעת. כי שמחתו בחכמה. כי השמחה שרש כל התענוגים שגם בגוף נכרת וכאשר בארנו. גם אמר החכם תורתו יצהיל פנים שנאמר חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח' א') ואפשר על דרך רחוקה שבא ללמד כי תרגיש בארץ לא יאהב לץ התוכחת באשר לא ייטיב לבו את פניו בשמעו את דברי התוכחת: לב נבון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת אין צריך לומר כי

(5) עיין שי"ח ב', י"א וביאור משלי א' ח' וי"ט ט"ז.

(6) הפסוק י"ב נדרש בשי"ח ב', ח'.

(7) ראה גם פירוש י"ג, ט"ו.

לא יבטא הנבון אולת בשפתים כי גם בקרב לבו כל מחשבותיו לבקש דעת עד שימצאנו והדעת הוא שקול הדעת בדברים המסופקים ומן הבינה יגיעו אל הדעת. ופני כסילים וכו' ירעה. ינהיג ויקים האולת בעולם כי בראותו גם את זולתו אשר יעשה אולת יעורנו בטענותיו, לשון רועה רוח (הושע י"ב ב') ורעו אתכם דעה ההשכל (ירמיה ג' ט"ו): טו. כל ימי עני רעים (וטוב לב וגו'. ביאר שאין טוב לב בכלל מה שאמר כל ימי עני רעים כי טוב לב אע"פ שהוא עני הנה טוב לבבו כמשתה תמיד והפסוק גם האמור למעלה לו לב שמח ייטיב פנים הקדמה אל הענין הבא אחרי זה: טז. טוב מעט ביראת יי' מאוצר רב ומהומה בו. לכן מי שאוהב את השם ית' ויתעלה ישמח בחלקו ויסתפק במעט אשר לו ולא יתאוה ממון אחרים וייטיב לבו ביראת השי"ת ואף אם עני הוא טוב לב כמשתה תמיד: יז. טוב ארחת ירק ואהבה שם" משור אבוס וגו'. הביא משל מטבעי בני אדם כי ייטיב להם המעט בחברה שתנעם להם מן המשמנים עם חברת שונאי נפשם, ומן המשל עליך ללמוד כי עאכ"כ שתתפייס דעתך במעט באהבת השם ית' וית' ויראתו כי הלא אהבתו טוב לך מחברת כל האוהבים ואל תתאו לשלות הרשעים כי רבה משטמה ושנאת השם אותם: יח. איש חמה יגרה מדון וארך וגו'. כאשר תבקש להפריד בין עצומים לא תבקש איש חמה כי כאשר יקצוף על ענייני עצמו ויתעבר על ריב לא לו ויגרה מדון בין האנשים אשר להם הריב כאשר יקוץ בטענת אחד מהן ויקצוף עליו ולא יסבול דברי כל אחד לישב דעתם במענה רך וארך אפים ישקוט ריב: יט. דרך עצל כמשכת חדק"). כנגד הקוצים אשר בדרך ולא יכול איש לעבור כן העצל לא יוכל להיות רק לאחור ולא לפנים להגיע ממדה למדה. ואורך ישרים סלולה. ערך אורח ישרים בהפך דרך עצול וביאור הענין בשערים. ישרים. ישרי לב. עד הנה שער הלב: כ. בן חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו. הכסיל בוזה את כל מי שלא יירא אותו גם אם נתחייב במוראו וכבודו תכלית חובה כי אין הכסיל מוכרח בדבר כי רם בהכרח שבט ואימה. על כן הוא בוזה אמו שאין שבטה ואימתה עליו כאימת האב. ואשר קראו הנה כסיל אדם כי גם לבני האדם נקרא כסיל מי שבוזה אמו כי גם המון עם הארץ דרכם בכבוד אב ואם. ואדם שם הכלל נפש אדם. אדם לעמל יולד (איוב ה' ו') ועל גוי ועל אדם יחד (שם ל"ד כ"ט) ועל

(8) עיין ביאור אבות ד', א.

(9) עיין ביאור משלי י', כ"ח.

(10) עיין ר' בחיי פ' מקודי.

(11) עיין ביאור משלי ד', כ"ב; ט"ו, י"ז.

כל אומות. ויתייחסו בכל לזה פעמים רבות המון העם הנוטים בתאותם ומעשיהם לתולדות האדמה ולא אל נפש החכמה. גם בני אדם גם בני איש (תהלים מ"ט ג') אך הבל בני אדם (שם ס"ב ו') כזב בני איש מעלתם מכזבת אינה נמשכת. במאוזנים לעלות. אכן גם בני איש בעולם לעלות במאוזנים המה מהבל יחד. כי אין משקלם נחשב למאומה. ובני איש הם בני אדם הנכבדים בשכלם וחריצות. ובא על דרך זה שכתבנו וכסיל אדם יבלענו (כ"א כ') כי המבלע אוצר אביו גם להמון העם יקרא כסיל: כא. **אולת שמחה לחסר לב** י". מי שאין לו לב השמחה לו היא אולת. לפי שהשמחה תתעורר מן הלב קרא אל אשר שמחתו באולת חסר לב. ואיש תבונה יישר לכת. לא מצא הפך גמור למדת חסר לב כאיש תבונה י" כי לא כל הנבונים שמחים במצות עד הגיעם ממדה למדה למעלת הצדיקים שנ' בהם שמחו ביי' וגילו צדיקים (תהלים ל"ב י"א). שמחה לצדיק עשות משפט (כ"א ט"ו). על כן אמר ואיש תבונות יישר לכת. יישר יום יום אל מדותיו כי יצר לב האדם רע וצריך לתקנו ולישרו ולשום פני תאותיו וחפציו אל הנכונות. והנה ישור המהלך וההנהגה והיא תקון המדות הגדר הגדול להזהיר מן אולת וחטא והסולם הגבוהה לעלות ולהגיע אל השי"ת ואל אהבתו ורצונו. עתה ראה מרחק מחזק איש תבונה מדתו לענין האולת ממדת חסר לב כי החסר לב שלא יעסוק בגדר השמירה מן האולת והחטאים והוא ישור המהלך ותקון המדות כי גם יעשה האולת ועם כל זה לא ידאג לאשר יתקפו יצרו לחטא אבל ישמח לעשות אולת. והנה כללנו כי כשיזכור בספר הזה שתי מדות בפסוק אחד האחת אהובה והאחת שנואה תמצאם לעולם בהפך האחת לחברתה וכן שני התוארים לבעלי המדות האחת ענין ההפך לחברו: כב. **הפר** י" מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום. הפרת מחשבות יארע ויקרה באין סוד כי כאשר יגלה האדם סודו יגיד השומע לאחיו י" ולמרעהו ובין איש נבון יודע לרבים ויפול דבר שיתחכם אחד העם לבטל הענין הוא שלא יגיע י" למעשה. וברוב יועצים תקום המחשבה. הודיע הסבה להפרת המחשבה והסבה להקמתה כי בהסתר הסוד ואין יועצים אע"פ שלא גרם את הפרתה עד שלא הגיע לסבת הקמתה. סוד ועצה שני עניינים הם כי הסוד הסתר דבר והעצה חקירת

(12) MS. H : דומה שאין לו לב לפי שהשמחה.

(13) MS. H : כי כל הנבונים שמחים במצות ומגיעים למעלת הצדיקים.

(14) עיין ש"ת ג', רכ"ה ופי' אבות צד ד' ע"א ופי' משלי י"ב ט"ו.

(15) MS. H : ולמרעהו ויודע לרבים.

(16) MS. H : לפועל.

הדעות על הדבר : כג. **שמחה לאיש במענה פיו** ("). דרך האדם שישמח במענה פיו כאשר ידבר נכונה ואף גם זאת דבר בעתו מה טוב על כן יניח האדם את דרך טבעו שהוא מתאוה בכל עת לדבר מה שעולה בלבבו מן הנכוחות וימשול בתאווה ולא ידבר רק דבר בעתו אע"פ ששמחה לאיש במענה פיו : כד. **אורח חיים למעלה למשכיל וגו'** ("). מי שהוא דר בעיר אחת לא יסכים לעזוב דירת העיר ההיא ולעשותה טפלה רק עד שיבחר בדירת עיר אחרת או לא יתישב בדירת העיר אשר הוא גר שם להכין כלי בית לבנות בתים ולקנות שדות וכרמים וביאור הענין הזה בשערים : כה. **בית גאים יסח י"י ויצב גבול אלמנה**. הם הקובעים בלבם דירתם בעולם הזה וכל עיקר מחשבתם על ישובו ולא יחשבו על תמורתו כענין שני' קרבם בתימו לעולם (תהלים מ"ט י"ב). ועל כן יגאה לבם בהצלחתם והתישבם בכתי שלותם אחרי שלא יועילו ולא יעלו על לבם תמיד ענין התמורה והחלוף. על כן יסח השי"ת את ביתם החזק. והתבונן מה מאוד דבר על אופניו המקרא הזה המדבר בנסיחת בתי המתישבים בלבם העולם הזה עם המקרא העליון ודע כי אי אפשר לגאווה הגמורה עד סור לב האדם מהעולם העליון. ויצב גבול אלמנה. גבול אומה אלמנה שחרבה ושחה לעפר הפך בית גאים שארצם מיושבת. אלמנה כענין לא אשב אלמנה (ישעי מ"ז ח') וחרפת אלמנותיך לא תזכרו עוד (שם ג"ד ד') ובלשונם ז"ל דלת אלמנה (עירובין ק"א) : כו. **תועבת י"י מחשבות רע וטהורים וגו'**. וטהורים והם טהורי הלב כענין ובר לבב. להם לכדם אמרי נועם כי אין דברי התוכחת מתקבלין לבד מאשר לבו כפיהו שני' התקוששו וקושו (צפני' ב' א') ונאמר שובו והשיבו (יחזקאל י"ד ו'). וטהורים בחסרון למ"ד וכן איש תוכחת מקשה עורף (כ"ט א') : כז. **עכר ביתו בוצע בצע**. הוא שהגיע אל תכלית החמדה. ושונא מתנות. הוא שהגיע אל הקצה האחרון בחיוב הרחקת החמדה בחפץ שיהיו מזונותיו בידי שמים וביגיע כפיו. והנה זאת המדה גדר להרחקת החמדה ותציל ממוקשי החנופה (") : כח. **לב צדיק יهגה לענות** (") הגיון לבו כל היום להכנע כי יש צורך למערכי לב להתמדת הצעות במחשבות להגיע אל הענוה ולאהוב את השפלות ולהשיג את תאוה

- (17) עיין ביאור משלי י"ז כ"ז ור' בחיי פ' תוריע ונימוקי ר' יונה על ברכות בפרק אין עומדין ובביאור אבות דף ח'.
 (18) עיין ש"ת ב', י"ט ופ' ר' בחיי ר' פ' חיי שרה וכד הקמח ערך אבל ב' דף ט"ז ב'.
 (19) עיין פ' משלי כ"א, כ"ז וכד הקמח ערך חמדה דף ט"ז ע"א.
 (20) עיין ר' בחיי ר' פרשה בהר.

הכבוד כי יצר לב האדם רע דבק בו ומכשלת הזאת הכשילה כל יושבי חלד ונוקשו ונלכדו והשרידים אשר שורדו מהם הם הנגשים אל ד' וביאור הענין הזה בשערים. ופי' ישרים יביע וגו' לא דיים ולא רב להם את אשר לבכם לא יכניעו ולא ייגעו לקנות השפלות אבל פיהם יביע תמיד רעות לתת חתימתם בארץ החיים כי יש מרבים פעלים למען יכבדום העם ולא השיגה דעתם לדעת המשתררים בזרוע ואזיל על הנותנים חתימתם בארץ החיים שנידונים בגיהנום לדורי דורות (ר"ה י"ג): כט. רחוק י"י (י' מרשעים ותפלת צדיקים ישמע, מוסב על הענין העליון כי בעבור שהרשעים יביעו פיהם רעות ונותנים חתימתם בארץ החיים רחוק השי"ת מהם וישמע תפלת צדיקים המשתדלים תמיד להכניע לבם וכמוהו קרוב ד' לנשברי לב (תהלים ל"ד י"ט) ונא' תאות ענויים שמעת ד' (שם י' י"ד) ויראה מן המקרא הזה כי משכר השלמים במדה יחלק אל המשתדלים להגיע אליה: ל. מאור עינים ישמח לב ב'. האור ירחיב לב האדם וכן אזיל זהלכות יבקשו אור וצלילות ב'. ושמועה טובה תדשן עצם, יתרון יש לשמועה טובה כי מלבד שתשמח הלב השומע תדשן עצמותיו. הנה כי רבה תועלת המגעת מן האוזן מאשר הגיע מן העין, ופרט שלמה ע"ה באחת מן התועלת כי רבות הנה ואזיל חרשו נותן לו דמי כולו (ב"ק צ"ח). ואחרי שהתבאר האוזן אבר נכבד מאוד גם מן העין שהוא אבר נכבד, מה מאוד שתגדל החובה לעבוד בו את הבורא ית' ורע ומר להשביטו ממעשיו על כן סמך אחריו: לא. אוזן שומעת תוכחת חיים ובא המקרא העליון הקדמה לזה כאשר בא לב שמח ייטיב פנים (ט"ו י"ג) הקדמה לאשר אחריו לב גבון יבקש דעת (ט"ו י"ד). בקרב חכמים תליו, כאשר נאות וראוי למשכילים בחכמה לשאול ולהשיב לשבת בקרב חכמים כן ראוי לשבת בתוכם מי שיש לו אוזן שומעת תוכחות חיים, כי החכמים חפצים ושמחים בחברתו כי גם אם לא ירחב לבו להשיג אל החכמה נבחר ונכבד בעיניהם אחרי שישכיל בדברי תוכחותיו וחפץ לשמעם כי יגיע בכאן למעלה נכבדת כמו שכתב אחרי זה: לב. פורע מוסר מואס נפשו ושומע תוכחת קונה לב. קנין הלב הוא קנין המדות הנכבדות והבחירות הנבחרות הנה שיגיעו למעלה נשאה ע"י שמיעת התוכחת: לג. יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד וגו' מסוד סמוך. הטעם מוסר שנתייב החכמה והמוסר ההוא יסוד יראת י"י ויתכן כי יחסר בי"ת כמו כי

(21) עין פירוש י"ה, כ"ו.

(22) עין ש"ת ב', י"ב ופירוש י"ב כ"ה וכי י"ג וכד הקמח ערך זנות.

(23) עירובין ס"ה, מגלה כ"ח שמעתא בעי צילותא כיומא דאסתגא.

ששת ימים (שמות כ' י"א) והטעם יראת י"י במוסר חכמה כי ע"י מוסר החכמה בתקון המדות יגיעו ליראת י"י, ולפני כבוד ענוה. ביאר אחד מן המוסרים והזכיר קצת מסבותיו, וטעם להזכיר זה המוסר בפרט לפי שאז"ל ענוה גדולה מכולם (ע"ז מ"ב) והנה המקרא הזה ביאר למעלה הגדולה שמגיע אליה מן המוסר על כן ראוי שתלין בקרב חכמים אוזן שומעת תוכחת חיים.

טז.

א. **לאדם מערכי לב מ"י וגו'.** המקרא הזה נסמך לענין הענוה כי העניו ישים בלבו תמיד הענין הזה כאשר יחשוב המועצות לא יבטח בעצתו שיודמן לו לשון מתוקן במחשבה שיהיה נשמע ומקובל לשומעים כי ידע שזה תלוי בשי"ת אף כי לא ישען אל בינתו שלא תקום ותהיה מחשבתו להגיע אל הפועל. ב. **כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן וגו'.** דרך טבעי האדם כי כל מעשיו אשר יגיעוהו מדרך מדתו זכים בעיניו אם טובות ואם רעות ולפיכך תקון המדות ענין קשה. אף גם זאת ותוכן רחוח י"י עוזר את האדם לתקן מדותיו להתבונן בעוונתם ולחזק בתיקונם וגם כי לא יתכן לנצח את התולדת מבלי עזר שמים והשם בוחן לבות. וכאשר יבקש האדם להכין לב לעבודת השם וביראתו יעזרהו על תקון הלב ויישור המדות. תוכן כענין תכנתי עמודיה סלה (תהלים ע"ה ד') ולו נתכנו עלילות (ש"א ב' ג') וכן נמצא בענין תקון בקוף מן הקל ומן הדגוש און וחקר תקן משלים הרבה (קהלת י"ב ט'). מעוות לא יוכל לתקן (קהלת א' ט"ו). ג. **גול אל י"י מעשיך** ויכוננו מחשבותיך. בכל מחשבה שתחשוב על מעשיך ותקון עניניך שים לבך שאין בידך זולתי המחשבה ולא תוכל להגיע לפועל וגול את הפועל לי"י כענין השלך על י"י יהבך (תהלים נ"ה כ"ג) ובכן יכוננו מחשבותיך שיגיעו אל הפועל וגם תצליח לחשוב הנכון להגיע אל הפועל. ד. **כל פעל י"י למענהו** בא בפתח במקום שבא. וכן זבח וצלמונע בקרקר (שפטים ח' י') והענין שברא את האדם לעבדו. את הכל ברא לכבודו וכמו שנ' כל הנק' בשמי וגו' (ישעי' מ"ג ז') וגם רשע ליום רע. גם הרשע שאינו עובד את השי"ת ומבקש להשבית הכוונה בכריאתו הלא נכון הוא ליום רעה. נמצא שגם בכריאתו יגלה כבוד השם כמו